

ЛЕТОПИСНИЯТ РАЗКАЗ НА ПОП МЕТОДИ ДРАГИНОВ*

ИЛИЯ ТОДОРОВ

В историята на българската литература летописният разказ на поп Методи Драгинов заема твърде важно място. Той се смята за едно от малкото оригинални произведения на българската литература през XVII в., оценява се като „извънредно интересен литературен паметник, забележителен документ на епохата, рядка по изразна сила литературна творба, която отразява съдбата на нашия народ“¹. Въпреки това обаче произведението стои някак си встрани от интересите на изследователите на старобългарската литература — не се проучва като литературна творба, не се разглежда в контекста на литературния живот през епохата на турското робство, не се изследва в текстологическо отношение. До днес не са направени например опити да се изяснят взаимоотношенията между неговия текст и текста на другите два летописни разказа, в които са описани същите събития, при все че връзката между тях е нестемна: Баткунският летописен разказ, намерен в манастира „Свети Петър и Павел“ край Пазарджик, и Беловският летописен разказ, познат в два варианта от с. Голямо Белово, Пазарджишко. Като си поставям за цел да осветля — доколкото това е възможно върху основата на познатия материал — взаимоотношенията между трите летописни разказа и да определя мястото на летописния разказ на поп Методи Драгинов сред тях, аз се надявам, че моето проучване ще даде повод и на други изследователи да изразят отношение към повдигнатия въпрос. Той става особено актуален във връзка с предстоящата работа над многотомната история на българската литература.

Летописният разказ на поп Методи Драгинов е стигнал до нас indirectly в публикацията на Стефан Захариев „Географико-историко-статистическо описание на Татарпазарджишката каза“ (Вина, 1870). Неговият оригинал за съжаление е изгубен. Смята се, че той е пропаднал безвъзвратно след смъртта на Ст. Захариев при арестуването на сина му Христо в Цариград през 1874 г. заедно с други ценни старобългарски ръкописи. Самият Ст. Захариев съобщава твърде осекдени сведения за този оригинал: „Преди 34 години — пише той — старият поп Илия ми даде един на кожа писан Требник, разкъсан до половината, лето в края се увардило следующето достоямятно забележане“ (следва текстът на разказа). По-нататък се казва, че покойният поп Илия бил на 96 години, когато предал на Ст. Захариев въпросния ръкопис. Трябва да се отбележи, че някои автори с осно-

* Статията се публикува като дискусивна (бел. ред.).
¹ История на българската литература. Т. 1. Старобългарска литература. С., 1962, с. 412.

вождаме съдържанието на превода от г. д-р Владоса, който има добрината да ни даде един препис.² (Следва текстът на Баткунския летописен разказ.) Една година след Хр. П. Константинов Баткунският летописен разказ е публикуван и от Г. Димитров в известната му книга „Княжество България“³. Прави впечатление, че тук се говори за този разказ като за нещо познато, без да се отбелязва откъде е взет неговият текст. От сравнението с публикацията на Хр. П. Константинов се вижда, че Г. Димитров е препечатал разказа от в. „Свобода“, като е внесъл обаче известни корекции според летописния разказ на поп Методи Драгинов, който той несъмнено познава и също цитира в своята книга. По-късно Баткунският летописен разказ е препечатан многократно, най-често според публикацията на Г. Димитров.⁴

Беловският летописен разказ е познат, както вече беше отбелязано, в два варианта. Първият вариант, който фактически представлява част от някаква летописна хроника, е публикуван през 1898 г. от Н. Начов в сп. „Български преглед“ (1898, кн. 2, 149—151), където се съобщава следните сведения за ръкописа: „Тоя лист се намерил преди няколко години между черковните книги на починалия стар кол. белювски свещеник Константин и бил донесен на сибрата му свещ. Мика да го прочете. От този го взел и снаприл син му г. Хр. Попников, който има добрината да ми го предаде. Листът е на груба тънка хартия, три пъти по-дълъг отколкото широк (43 на 16 см). Навярно е съставлявал част от някаква тетрадка, защото ясно личи, че писаното в него се е предшествовало и се е последвало от още писано, но колко — неизвестно. В него има отбележено ни пагинация, ни от кого, де и кога е писан; но като вземаме предвид, че в него се споменава за едно събитие от 1739 г., заключаваме, че е писан в средата или в края на миналия век, или пък в началото на сегашния. Почеръкът е един и същи, но представя рязни периоди на последователно подобрене, от което пък заключаваме, че е писан от едно и също лице, но в рязни времена, може би от самия свещ. Константин, или пък и нему е минал на ръце от други някого. Събитията не са изложени по хронологичен ред. Понеже се споменава за доста отдавнашни събития и някои от тях, напр. 6 (става дума за интерсусация на летописен разказ — б. а. Ил. Т.), са изложени доста подробно, заключаваме, че непознатото лице е преписвало туй от друга някоя хроника, или пък е събирало отделни спомени за събитията, записани в рязни черковни книги.“⁵ Препиът е възпроизведен по-късно неколкотократно според публикацията на Н. Начов, но в случая публикацията са без особено значение, тъй като — по щастливо стечение на обстоятелствата — този ръкопис е запазен. Той се намира в ръкописната сбирка на Научния архив на Българската академия на науките под № 101. Неодавна беше описан и отпопу публикуван от Хр. Кодов, който отстрани някои неточности в публикацията

² Хр. П. Константинов. Писма от Родопите. Писмо XIV. Исторически преглед на покрайната Чепино. — Свобода, 7, № 1070, 7 апр. 1893. Няколко години по-късно публикацията е повторена: Хр. П. Константинов. Чепино (Едно българско краище в северозападните разклонения на Родопските планини), 230—231. По отношение на текста на Баткунския летописен разказ във втората публикация на Хр. П. Константинов е допусната очевидна печатна грешка: „150 кораб“ вм. „105 кораб“; пропусната е освен това в края на разказа думата „още“.

³ Г. Димитров. Цит. съч., с. 111; 2 изд., с. 103.
⁴ Ст. Н. Шишков. Цит. съч., 43—44; Асимилаторската политика на турските завоеватели, с. 133; По следите на изследователите, Документи за помохамеданчваната и потурчването. Състав. П. Петров. С., 1972, 257—258.
⁵ Н. Начов. Лист от хроника, намерен в с. Голямо Белово. — Бълг. преглед, 5, 1898, № 2, с. 149.

вание изразяват съмнение във възможността Ст. Захариев да е получил ръкописа 34 години преди да напише своята книга, т. е. към 1831 г. (34 години преди 1865 г.). Според Хр. П. Константинов това е станало около 1860 г.⁶ Ал. Арнаудов отбелязва пък по този повод следното: „Независимо от Хр. П. Константинов аз също дойдох до извода, че не е възможно Ст. Захариев през 34 г. преди завършването на „Описанието“ или през 1831 г., когато е бил около 21-годишен, да е получил споменатия летописен разказ. Най-вероятно е, че в случая цифрата 34 стои на мястото на 3—4 (три—четири) поради печатна грешка.“⁷

По-късно летописният разказ на поп Методи Драгинов е препечатан от Г. Димитров⁸ и Ст. Н. Шишков⁹. Той е възпроизведен с някои корекции в правописа и от Беньо Цонев в неговата история на българския език.¹⁰ Основавайки се на публикациите на Ст. Захариев и Б. Цонев, през 1925 г. Ромео Чолаков предприема т. нар. „критично издание“ на разказа, като внася от своя страна някои поправки в правописа и в пунктуацията; изданието е предшествувано от подробно описание на езика и правописа.¹¹ След това летописният разказ на поп Методи Драгинов се препечатва в различни сборници и христоматии.¹²

Баткунският летописен разказ е публикуван най-напред от Хр. П. Константинов в неговите „Писма от Родопите. Писмо XIV. Исторически преглед на покрайната Чепино“, поместено във в. „Свобода“, г. VII, бр. 1070 от 7 април 1893 г. (Публикацията има дата под текста: „Лъжне, 13 юли 1892 г.“) Оригинален на този разказ също не е запазен. В случая разполагаме не със самия текст, а с вторичен български превод от гръцкия превод, направен по оригинала от д-р М. Владос, известен лекар в Пловдив преди Освобождението. Публикацията на Хр. П. Константинов е придружена със следното съобщение: „Паметна бележка за същото събитие — изтурчването на чепинските българи — се намираща и в българския хронограф на манастира „Св. Петър“, находящ се 2 часа на юг от Т. Пазарджик. Тоя хронограф е виждал г. д-р Владос от Пловдив и си е снаел, ала доста погрешно, види се по неразбиране дотам езика, — един превод на гръцки. Съдържанието се различава от онова на обнародваната от Захариева паметна бележка. При-

⁶ Хр. П. Константинов. Чепино (Едно българско краище в северозападните разклонения на Родопските планини). — В: СБНУ, 15, 1898, с. 230, заб. 3.

⁷ Ст. Захариев. Географико-историко-статистическо описание на Татарпазарджишката каза. Фототипно издание с коментар. С., 1973, с. 117; Вж. също: А. Л. Арнаудов. „Географико-историко-статистическо описание“ на Татарпазарджишката каза“ от Ст. Захариев. — Изв. Нар. библ. „Кирил и Методий“, 7 (13), С., 1967, с. 124.

⁸ Г. Димитров. Княжество България в историческо, географическо и етнографическо отношение. Ч. 1. С., 1894, 110—111; 2 изд., Пловдив, 1895, 101—102.

⁹ Ст. Н. Шишков. Помачите в трите български области Тракия, Македония и Мизия. Пловдив, 1914, 39—40.

¹⁰ Б. Цонев. История на българския език. Т. 1, С., 1919, 309—310; 2 изд., С., 1940, 256—257.

¹¹ Р. Чолаков. Поп Методиев летописен разказ за потурчването на чепинските българи. — Дух. култура, 1925, № 24—25, 84—96.

¹² Например: И. Иванов. Старобългарски разкази. С., 1935, 80—81; Пощението на българския народ под турско робство. Документи и материали. Състав. и ред. Н. Тодоров. С., 1933, 86—87; П. Динев. К. Куев, Д. Петканова. Христоматия по старобългарска литература. С., 1961, 457—458; Асимилаторската политика на турските завоеватели. Състав. и ред. П. Петров. С., 1962, 131—132; П. Динев. Старобългарски страници. Антология. С., 1966, 387—388; По следите на великото. Документи за помохамеданчваната и потурчването. Състав. П. Петрова. С., 1972, 256—257.

на Н. Начов.¹³ Същевременно той направи известно уточнение и в неговата датировка, отнасяйки го по-определено към началото на XIX в.

Вторият вариант на Беловския летописен разказ е публикуван от П. Мутафчиев през 1915 г.¹⁴ Тъй като и в този случая оригиналът липсва, ще трябва да се задоволим с изданието и със сведенията, които съобщава П. Мутафчиев: „Тоя разказ „заедно с други истории“ се намирал в една книга на беловския поп Георги, умрял от изтезания през време на въстанието, когато пропаднала и самата книга. Преди това обаче той бил преписан от някой негов племенник и тоя препис, намиращ се сега у г. Г. Бенковски от с. Белово, предаваме тук.“

Сходството между трите летописни разказа е забелязано отдавна, но досега не е задоволително обяснено. Още през 1898 г. Н. Начов, като споменава публикуването от Ст. Захариев летописен разказ на поп Методи Драгинов и първия вариант на Беловския летописен разказ, обръща внимание на близостта и на някои различия между двата текста.¹⁵ Обнародвайки втория вариант на Беловския летописен разказ, П. Мутафчиев също посочва някои от сходствата и различията, като подчертава: „Трудно е сега да се установи отношението между отделните варианти на горното сказание.“¹⁶ Хр. Кодов също изрично отбелязва: „Засага не може да се установи какъв е първоисточникът на тези съкратени летописни бележки и откъде техните автори са могли да се запознаят с поп Методиевия разказ. Не може също тъй да се определи точното взаимно отношение между тези два съкратени варианта. Вижда се, че и двата възхождат към един и същ първоисточник, но има и известни различия между тях.“¹⁷

Приликите и различията между съществуващите текстове са разглеждани най-подробно от П. Петров в неговата студия: „Български летописни сведения за помохамеданчването в Чепино“. „Още от пръв поглед — заявява той — прави впечатление, че разглежданите летописни разкази описват един и същи събития и при това почти по един и същ начин: поставяне на описваните събития във времето на султан Мехмед и свързването им с войната в Крит; броя на изпратените по суша и по море войски; преминаването на част от армията през Родопите начело с 6 паша; действията на Мехмед паша и заплахите му към българското родноско население; имената на помохамеданчените попове и на турския ходжа; времетраенето на помохамеданчването — от Гергьовден до Богородица; насилията над населението да приеме исляма; разоренето на църквите и манастирите. От всичко това съвсем ясно се вижда, че трите летописни разказа имат една обща основа, че са черпили от един и същ извор“¹⁸ — заключава изследователят. За съжаление обаче и в този случай не е направен опит за по-точно определяне на взаимоотношенията между известните днес текстове. При това П. Петров не е използвал първата и най-доверлива публикация на Баткунския летописен разказ във в. „Свобода“.

Последен разглед на сходствата и различията между трите летописни разказа Ал. Арнаудов в коментара към фототипното издание на книгата на

¹³ Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в Библиотеката на Българската академия на науките. С., 1969, 256—258.

¹⁴ П. Мутафчиев. Стари градини и друмове из долините на Стрела и Тополница. С., 1915, 73—74; Избрани произведения. Т. 1. С., 1973, 366—367.

¹⁵ Н. Начов. Цит. съч., с. 151.

¹⁶ П. Мутафчиев. Цит. съч., 73—74.

¹⁷ Хр. Кодов. Цит. съч., с. 258.

¹⁸ П. Петров. Българските летописни сведения за помохамеданчването в Чепино. — В: Родопски сборник. Т. 1. С., 1965, с. 17.

Ст. Захариев. Той посочи някои нови, неизвестни на предходните изследователи материали и обърна внимание на голямата близост, която съществува, от една страна, между двата варианта на Беловския летописен разказ, а от друга — между летописния разказ на поп Методи Драгинов и втория вариант на Беловския летописен разказ, публикуван от П. Мутафчиев.¹⁹ Но в крайна сметка и Ал. Арнаудов не предложи задоволително обяснение. Но се опита да определи генеалогическите взаимоотношения между съществуващите текстове.

Може би най-интересният факт в коментара на Ал. Арнаудов към летописния разказ на поп Методи Драгинов е съобщението за една анонимна дописка от Пазарджик, поместена във в. „България“ (бр. 65 от 15 юни 1860 г.), от която се вижда, че нейният автор е бил запознат с Беловския летописен разказ. Според Ал. Арнаудов тази дописка е дело на Ст. Захариев: не само съдържанието ѝ, но и стилът и езикът, на който е написана, недвусмислено говорят за неговото авторство.²⁰ Към подробната и убедителна аргументация на Ал. Арнаудов може да се прибави още едно твърде важно в случая съобщение — тъкмо по онова време Ст. Захариев е бил активен сътрудник на в. „България“. Още през март 1859 г. Йоаким Груев от Пловдив се обръща към него със следната покана: „Имаме — пише му той — отворена кореспонденция с някои французки листове, както и с новозадаваемия български вестник „България“. За то, ако Ви е угодно, можете отвреме-навреме да ни забележавате от мястото Ви някакви си случайности и новини, за да стават на членове и да се изпращат за печатане.“²¹ Очевидно Ст. Захариев се е отзовал с готовност на поканата, защото на 24 август 1859 г. главният редактор на в. „България“ Драган Панков му отговаря: „Вашето писмо приех и Ви благодаря, задето ми описувате толкова любопитни работи. Ний ще се ползваме от тях.“²² В архива на Ст. Захариев са запазени освен това и редица други материали от 1859 и 1860 г., от които се вижда, че през този период той е бил тясно свързан с редакцията на в. „България“.²³

Дописката, за която става дума, е поместена в рубриката „Кореспонденция на в. „България““ с дата: „Т. Пазарджик, 1-й юния 1860“. Тя се състои от две части: в първата авторът полемизира с друг дописник от Т. Пазарджик, който нападнал неоснователно новия владички епитроп поп Алекси, а във втората съобщава за новооткрития летописен разказ, предавайки подробно съдържанието му и допълвайки го съвременно с някои сведения от други източници. Тъй като това съобщение се оказва извънредно важно за определянето на взаимоотношенията между посочените летописни разкази, тук ще го цитирам изцяло:

„Не е за чудене, че ние нямаме древности, от които да не могат да се издирват нашите едновременни дела и да се състави някоя пространна и ясна история за нашето минало битие. Свидетелства и доказателства има бесчислени, но по злополука, от една страна, народът ни като се намерва още неразвиван в народите ни чувства за това не може да ги оценява, а, от друга, и да има някой от нашите учени любопитни върху издирването на такива древности, имат нужните си средства; от тях причини много работи са неизвестни нам.

¹⁹ Ст. Захариев. Цит. съч., 109—117.

²⁰ Пак там, 115—116.

²¹ Български исторически архив при Народната библиотека „Кирил и Методий“, ф. 48, а. е. П. А. 1176.

²² Пак там, а. е. П. А. 3165.

²³ Пак там, а. е. П. А. 3166, П. А. 3161, П. А. 3162, П. А. 3166 и др.

60

седем кубета и на пет отделения (параклиси), т. е. „Възнесение Христово“, „Успение пресветия Богородици“ с една чудотворна икона, „Святых апостолов“, „Святых архидякон Стефан“ и „Святых Иоана Богослов“. В тоя величествен манастир са живели 90 български калугери, които са преписвали повечето черковни книги; и същият княз Георги, като бил направил и манастирът „Седми престолов“ при река Исъкър в Софийското окружение, той ся подстригал тамо калугер и се преименувал Гавриил, дето и почина.“²⁴

След като се убеждаваме, че при работата над „Географико-историко-статистическо описание на Татарпазарджишката кааза“ Ст. Захариев е разполагал с Беловския летописен разказ, възниква въпросът: как може да се обясни фактът, че в своята книга той не споменава нищо за него, а цитира близкия по съдържание летописен разказ на поп Методи Драгинов? В коментара към фототипното издание Ал. Арнаудов обяснява това по следния начин: „Явно Ст. Захариев е открил разказа на поп Методи Драгинов по-късно, но този разказ му е направил по-силно впечатление със своите факти и подробности и затова е предпочел него в своето описание.“²⁵ Аз ще си позволя да предложа друго, може би съвсем неочаквано, но затова тък подкрепено с редица аргументи обяснение. Според мен в случая става дума за едно и също произведение, за един и същи летописен разказ, т. е. летописния разказ на поп Методи Драгинов не е нищо друго освен една литературна обработка, направена от Ст. Захариев върху основата на реално съществуващия Беловски летописен разказ. Основанията ми за това обяснение са следните:

1. Преди всичко следва да се отбележи езиковата непосредственост на публикувания от Ст. Захариев текст. Още на времето Марин Дринов, който ни най-малко не се е съмнявал в автентичността на произведението, подчертава: „Но за голяма жалост тая „достопаметна“ бележка не е издадена с потребната за филологите точност.“²⁶ П. Р. Славейков от своя страна споделя пред К. Иречек, че езикът на разказа е „малко поизменен“. Ето впрочем точните думи на К. Иречек: „Г-н Славейков е разпитвал в Белово за този запис и е издирил, че той е съвършено истински, само че у Захариева езикът е малко поизменен.“²⁷ По-късно К. Иречек добавя по този повод: „При все това аз мисля, че той не е от едно и също време със събитията.“²⁸ Единственият изследовател, който специално е проучвал езика на летописния разказ на поп Методи Драгинов, Ромео Чолаков, без ни най-малко да поставя под въпрос автентичността на произведението, също изразява съмнение в точността на предаването на оригинала в публикацията на Ст. Захариев. „Вярно е — възкликва той — липсата на оригинала се чувства във всяка стъпка!“²⁹ В неговото изследване многократно се подчертава, че езикът на поп Методи Драгинов звучи твърде съвременно: „Изобилие, глаголите у поп Методия се пишат точно тъй, както в нашия книжовен език!“; „Нещо ново, свежо лъха от морфологията на тоя разказ“; „И в синтактично отношение нашият паметник отговаря на пра-

²⁴ Ст. Захариев. Цит. съч., 54—55. Друг аналогичен пример вж. тук, 77—78.

²⁵ Пак там, с. 117.

²⁶ М. Дринов. Български летописен разказ от края на XVII век. — ПСН, 1882, т. 13.

²⁷ К. Иречек. Пътни бележки за Средна гора и за родопските планини. — ПСН, 1884, т. 31.

²⁸ К. Иречек. Князство България. Ч. 2. Пътвания по България. Пловдив, 1899, с. 408. Също и в: К. Иречек. Пътвания по България. С., 1974, с. 467.

²⁹ Р. Чолаков. Цит. съч., с. 89.

62

Ние имаме чест да си похвалим обществото, че сме се ползвали от един извод кратък, изваден от някой ветх ръкопис, който извод накъсо описува няколко древности, за които ви съобщаваме и ние някакво описание за них:

В царуването на славияния султан Ахмет бей между Турция и Гърция е съществувал и в нужното време военно войска отивала по сухо и по море. В един от тях походи морската сила била 105 000 души, а пешата 150 000, последните три водими биле от 6 паша, от които единът на име Мехмет паша, като заминувал е войската си откъм Пловдив за в Гръцко, минал през планината Доспат, дето насколко селата са викат Чепински, по негова строга заповед нашите българе приемат турското вероисповедание с посредството на Оджа Хасан (1620 год.), които и до днес са турци под име помаци, но без да си забравят езикът и вехтите си домовни имена. От приемането на турската вяра от нашите българе много църкви и манастири изпаднаха и се разсипаха, на които днес току останките свидетелствуват. Реченият ветх ръкопис изчислява ги от Станимака до Самоковска баня 218 църкви и 33 манастира опустошават, от които за един нека кажем, който ся вика „Св. Спас“ („Възнесение Христово“), основан на югоизточна страна от Голямо Белево полвина са далече, на един планински връх, който ся нарича Левка от някого си Георгия, брат на княз Даяня, който ся бил покаялугерид и е имал име Гавриил, той е бил много богат и е основал още до 20 църкви и манастири.

Тоя манастир „Св. Спас“ е бил на три отделения и е имал пет параклиса по име: „Успение Богородично“, „Св. пророк Илия“, „Св. апостол Петър и Павел“, „Св. архидякон Стефан“ и „Св. Иван Богослов“. Имал е и метох „Св. 40 мученици“, което манастир отстои 1/4 час на запад от манастирът; имал до 90 калугери, от които в падането му изгубили са ся 20 души, а другите са ся разбягали. Той бил създаден на 1040 год. от реченият господин, а развален на 1620, във времето, когато някой паша Мурат превзел Пловдив и околните места и градове. Във времето на цветущето си състояние имал под негово разположение и заповед околните села, далени нумо чрез фермани от оновавременните български царе, што никога гражданска власт не му ся намесвала на тия села, освен само манастирът. Ферманите у времето на падението си и тия са ся изгубили. По тая причина на тия същите села местата им, които нему тогава били подчинени, заповядват ся сега от *Векфидията*.

По устно предание ся разказва да е имало на върха на тоя манастир една златна ябълка, която като я тряло същцето, освен от околните далечни места, дето ся е виждала, но дору и от Цариград. (Забележете, че е на един висок планински връх).

Хвърля се веднага в очи голямата близост на предадения тук текст с Беловския летописен разказ. По отношение на композицията по-голяма е приликата с първия вариант, а по отношение на съдържанието — с втория вариант, познат от публикацията на П. Мутафчиев.

Няма съмнение, че Ст. Захариев е познавал Беловския летописен разказ. От неговия исторически коментар към описанието на с. Голямо Белево ясно проличава, че при работата си над своето „Географико-историко-статистическо описание на Татарпазарджишката кааза“ той е разполагал с този летописен разказ и го е използвал: „На същата посока 1/2 час от селото има и друга църква развалена „Святых 40 мучеников“, дето е бил метохът на царският манастир „Възнесение Христово“, сграден в 1040 год. от княз Георгия, брат на българският цар Петър II Делян на мястото, наречено Левка гора (може би Лъвска гора). Черковата ся види да е била със

вилата на новобългарския синтаксис“ и т. н.³⁰ Според Р. Чолаков „паметникът не е издаден абсолютно точно според изискванията на филологията“, но същевременно „издателят не се е отдалечил твърде много от първообраза“.³¹ П. Петров в своята студия „Български летописни сведения за помохамеланството в Чепино“ заявява следното: „Шо се отнася до езика на нашия летописен разказ, на пръв поглед той напълнобдва новобългарския език от времето на Възраждането. Вярно е, че езикът не е твърдовнославянский. Това обаче е говоримият народен език.“ Той се позовава на личен разговор с проф. К. Мирчев, който застъпил схващането, че няма основание езикът на летописния разказ да се отнася по-късно от XVII в.³²

Върху основата на езика на летописния разказ на поп Методи Драгинов едва ли е възможно да се направят категорични заключения за или против автентичността на произведението. Не може обаче да не се отбележи, че разглежданият разказ твърде много се отличава по езика си от аналогичните приписки от тази епоха. Нехарактерна за това време е употребата на ж в думи като *воишж* и *пищяж*. Несвойствени са и форми от рода на „гъшшамаго и недостанмаго“. Дори името *Методия Драгинеж* е нетипично за XVII в. Фамилията имена на *-ов* в българската езикова практика навлизат твърде късно — едва през XIX в.³³

Освен това в случая трябва да се има предвид и обстоятелството, че езикът на летописния разказ на поп Методи Драгинов не отразява последователно диалектните особености на чепинските говори и по-специално езика на жителите на с. Корово или Корова (днес с. Драгиново, преименувано през 1971 г. по името на Методи Драгинов).³⁴ Изследователите посочват четири характерни фонетични особености за този говор:

а) ъ вм. ъ (=ъ и ж) под ударение и а вм. ъ (ъ, ж) без ударение. Примери: дѡш (дѡждь) — дѡждѡт — ми. ч. дѡждѡве; зѡп (зѡбъ) — зѡбѡт — ми. ч. зѡби; рѡка (рѡжѡк) — рѡкѡтѡ — рѡчѡцѡ; бѡлѡ (бѡлъжѡ) — ми. ч. бѡлѡжѡ;

б) ъ (ѡ) вм. ѡ и ѡ под ударение. Примери: лѡн (лънь) — лѡко (лъгько), тѡнѡ (тънько); клѡтѡ (кѡлтѡжѡ); чѡло (чѡло); мѡсо (мѡсо);

в) ѡ (ѡ) вм. ѡ без ударение. Примери: пѡтѡт (пѡтъть), цѡрѡтѡ (цѡръть); мѡгѡтѡ (мѡгѡлѡжѡ);

г) е вм. ѡ без ударение. Примери: пѡтѡ (пѡта), дѡветѡ (дѡвѡтъ).

В съответствие с това, ако произведението бе написано на живия разговорен език, би трябвало да очакваме: *кѡщи*, *кѡщѡте*, а не *кащи*, *кащѡте*; *лѡжете*, а не *лѡжѡте* и пр. Несвойствена за диалекта е дори и формата *цѡпѡна*, употребена два пъти в летописния разказ на поп Методи Драгинов. К. Иречек, който посетил Чепинския край непосредствено след Осво-

³⁰ Р. Чолаков. Цит. съч., с. 84, 87, 89.

³¹ Пак там, с. 82.

³² П. Петров. Цит. съч., с. 15.

³³ Ст. Илчев. Речник на личните и фамилни имена у българите. С., 1969, с. 29.

³⁴ Това заключение се основава на характеристиката на говорите от този край според публикациите на К. Иречек. Помашки песни от Чепино. — ПСН, 1884, т. 76—80; Л. Милетич. Фонетични особености на помашките говори в Чепинско. — ПСН, 1906, т. 56, 193—221; Л. Милетич. Български говори чепинских помѡков. — В: Сборник статей, посвященных почтенному академику и заслуженному профессору В. И. Ляманскому по случаю пятидесятилетия его ученой деятельности. Т. 2. СПб., 1908, 882—891; Г. Попов. Говор Бележки за сегашното състояние на говорите във Велинградско. — Бълг. език, 1957, № 4, 388—382.

61

63

бождението, отбелязва, че местните жители изгарят единствено Чепино, а не Ценина или Чепина.⁴⁵

2. Една от най-характерните идейни особености на летописния разказ на поп Методи Драгинов в неговата подчертана антигръцка насоченост. Потурчването на чепинските българи тук е представено като непосредствен резултат от интригите на гръцкия пловдивски митрополит Гавриил, който ги наклеветял (поради отказ да му плащат „верим“), че искали да вдигнат глава срещу султана. Разбира се, подобно твърдение е лишено от сериозни основания — помохамеданчването на родопското население е резултат не на гръцките интриги, а на целенасочената асимилаторска политика на османските завоеватели. Това твърдение не намира подкрепа в историческите факти, тъй като липсват данни за сериозни разногласия между българското население и гръцкото духовенство през XVII в.⁴⁶ Тези разногласия се появяват по-късно, едва през XVIII в. и особено се засилват през XIX в. в увлечената на разгорещената борба за църковна независимост, която достига най-високата си градус през 60-те години на XIX в., т. е. тъкмо по времето, когато Ст. Захариев подготвя за печат своето „Географико-историко-статистическо описание на Татарпазарджишката кааза“.

За отбелязване е, че мотивът за потурчването на чепинските българи в резултат на интригите на пловдивския митрополит е бил използван и при друг случай като оръжие в борбата за църковна независимост. В една дописка до в. „България“ (г. II, бр. 91 от 24 окт. 1860 г.), изпратена от Татарпазарджик и написана по всяка вероятност от самия Ст. Захариев, се съобщава за посещение на гръцкия владика Иларийн в Панагюрище. В отговор на неговото настоятелно искане българите да си платят данъците на църквата един от селяните му заявява: „Владико! Ви си приказвахте всичките ваши алажаци, верещици и дретове, а за нашите и не ни попита, защото не ти понася. Поначай и аз да ти прикажа малко от нашите“. И ето как наченва: „Чул съм от дядо, от баба и един такъв владика като теб изтурнал едно време с такъвни данък в Чепенето помаците, та каквото сочи работата и ти си се стегнал нас да изтурчиш с това жито.“ Но дори да допуснем, че Ст. Захариев не е автор на цитираната дописка от Пазарджик, едва ли може да има съмнение, че той също е бил запознат с преданието за потурчването на чепинските българи като резултат на интригите на пловдивския гръцки митрополит. При това положение вече можем да си обясним защо тази легенда⁴⁷ в книгата на Ст. Захариев се предава като достоверен факт. Остава да отговорим само на един въпрос: откъде той е могъл да знае, че пловдивският митрополит от втората половина на XVII в. се е на-

⁴⁵ К. Иречек. Помашки песни от Чепино. — ПСП, 1884, с. 76.
⁴⁶ Вж. Й. Иванов. Гръцко-българските отношения преди църковната борба. — В: Сборник в чест на проф. Л. Милетиц по случай 25-годишната му книжовна дейност. С., 1912, 158—186.

⁴⁷ Засага не е възможно да се установи с положителност откъде води началото си тази легенда. Би могло да се предположи, че тя е свързана с разказа за второто разорение на България, поместен в „История во кратце о болгарском народе славянском“ на Йероскимонах Спиридон и преминал с известни промени в редица преброяти на Панагюрище „История славяноболгарская“. Накратко съдържанието на този разказ е следното: в началото на XVI в. побуден от гръцки патриарх, тогавашният султан Селим II предприел масово насилствено потурчване на християнското население; той заминал за Търново и предал на разорение цялата българска земя; онези, които приемали мохамеданството, запазили своето обществено положение, а всички останали бивали убивани или отграбани; църквите до основи били разорени (вж. В. И. Зятарски. История во кратце о болгарском народе славянском. София с. и свиса ся в лето 1792 Спиридион йероскимонах. С., 1900, 103—105; Б. Ст. Ангелов. Риска преправя на „История славяноболгарская“. С., 1966, 129—131).

ричал Гавриил? Оказва се, че съвсем не е трудно да се обясни този факт. Още в предговора към своята книга, а след това и в самия текст Ст. Захариев неколкратно критикува описанието на Пловдивската епархия, направено от гръцки Георги Цукалас и издало като отделна книга още през 1851 г. Тук именно, в тази книга, която Ст. Захариев несъмнено е използвал, се съобщава, че в Пловдив през втората половина на XVII в. е имало гръцки митрополит на име Гавриил.⁴⁸

3. В летописния разказ на поп Методи Драгинов се натъкваме на някои фактически неточности и противоречия, които са необясними, ако приемем, че произведението е автентично и записът датира от времето на събитията или непосредствено след него.

а) Преди всичко невъзможна е посочената в края дата: запис се ва лето ах (1600). Самият Ст. Захариев отбелязва на същата страница под линия: „Това събитие е станало в 1657 г. във времето на султана Мехмеда IV, когато се бе повдигнала война в Гърция въз венецианите.“ Но П. Петров убедително доказва, че тази година също е неточна. Според неговите подробни проучвания потурчването на чепинските българи е могло да бъде осъществено през периода 1660—1669 г. по време на венециано-турската война за остров Крит.⁴⁹ Това се приема и от К. Василев в неговата монография за родопските помохамеданци.⁵⁰

б) Известно противоречие съществува и по въпроса за статута на чепинските села през XVI—XVII в. Някои автентични документи, разглеждани в специална статия от В. Мутафчиева,⁵¹ недвусмислено свидетелствуват за принадлежността на седемте села от Чепинското корито към вакъфските владения в османската феодална аграрна структура още от средата на XVI в.⁵² Това обаче се намира в противоречие с летописния разказ на поп Методи Драгинов, където се говори за особени привилегии и задължения на населението от този район („не дават Цареве. Само кога трѣба помагате на нашата воския и нѣе вы мидѣваме като нашите чинчери“ или „нашите момчета доскоро са били сас парските войски по тѣнхос, по тѣрабѣзѣ и мисирѣ“, т. е. в Тунис, Триполи и Египет).⁵³ В своята студия П. Петров обръща внимание върху противоречието между войничките задължения на чепинци и вакъфския статут на селата, бѣе обаче да обяснява задоволително това противоречие: „Ако се приеме — пише той — че наличното на вакѣф е несъвместимо с войнички задължения, то тогава би трябвало да се допусне, че наскоро след 1657 г. поради военните затруднения на Турската империя чепинските села са престанали да бъдат вакѣфски и са били натоварени с войнички задължения. По-примемливо е обаче друго предположение — че чепинските села били първоначално само войнички, а от средата на XVI в. —

⁴⁸ Г. Цукалас. „Историкогеографичка περιγραφή της επαρχίας Φιλίππουπόλεως“ вв Βιβλίον, 1851, 82—83.

⁴⁹ П. Петров. Цит. съч., 18—27.
⁵⁰ К. Василев. Родопските българи-момхамедани. Пловдив, 1961, 119—120.

⁵¹ В. Мутафчиева. Към въпроса за статута на българското население в Чепинско под османска власт. — В: Родопски сборник. Т. 1. С., 1960, 115—127.

⁵² Вакѣф — феодално владение, с част от доходите на което се е издържало религиозни или благотворителни учреждения.
⁵³ На друго място в своята книга (с. 66) Ст. Захариев конкретизира правата и задълженията на чепинци след падането им под турско робство, далек пред помохамеданчването. Между другото той отбелязва: „наместо харач и други данъци да си дължихме същият мъже, от 20 до 35 години, да отиват с турската войска на битвяти, дете и да бѣло като помагачи (от което се и наричат от помагачи помаци)“.

едновременно и войнички, и вакъфски.⁵⁴ Логически това предположение е може би по-издържано, но все пак трябва да се има предвид, че досега от османските документи не е известен нито един случай на набиране на войници от вакъфски села.⁵⁵ От друга страна, както убедително доказва В. Мутафчиева, вакъфският статут на чепинските села е останал в сила чак до XIX в.⁵⁶

в) Недоизяснен остава и въпросът за споменатия в летописния разказ на поп Методи Драгинов Бань Велю. Както е известно, Ст. Н. Шишков, ревностен изследовател на историята на родопския край, посочва името на бан Велю като защитник на крепостта Ценина през XIV в.⁵⁷ П. Петров обаче това негово твърдение, основавайки се на обстоятелството, че в средновековна България не е позната титла „бан“ нито в централната, нито в областната администрация. „Таква титла като жупан (Богдан жупан), бан (бан Велю) и др. — подчертава той — се срещат в периода на турското робство, а това е сериозно доказателство, че селенето за бан Велю не трябва да бъде отнесено към XIV в.“⁵⁸ В интерес на истината трябва да се припомни, че К. Иречек се позовава на едно турско известие от епохата на завоеването на България, където се говори за някой бан Янко, който владее в Софийската област.⁵⁹ Освен това в българските народни песни бановете се споменават тъкмо при борбата с турците. Показателно е, че едни толкова авторитетен историк като П. Мутафчиев отиватри възможността титлата „бан“ да е била запазена в българските земи през XVII в. „В разказа за „бан Велю“ — пише той — хронологията е забъркана, тъй че едва ли може да се допусне, че Чепино е запазило своя бан до средата на XVII в.“⁶⁰ Но, от друга страна, не може да има съмнение, че такава личност е съществувала. К. Иречек говори за наличното в с. Лъжене на Велюва баня и Костова баня, нито имена са останали още от християнско време, преди потурчването на Чепино.⁶¹ Знатен несъмнено този факт, Ст. Захариев е могъл да разбира се, да го отнесе към XVII в. Той безспорно е познавал и книгата на Ю. И. Венелин „Влахо-български или дако-славянски грамоти“, където титлата „бан“ се среща в документи до средата на XVII в.⁶²

г) Може би най-показателен е случаят с названото на с. Батеве — опово ново християнско селище при Стара река, което според летописния разказ на поп Методи Драгинов повечето беганци изградил след потурчването. В своята книга Ст. Захариев ясно и категорично посочва, че в случая става дума за известното село Батак. Непосредствено след като цитира летописния разказ на поп Методи Драгинов, той заявява: „От тая забележка се заключава какво чепински българи, като били непрестанно толкова време с турските войски, навикнали ся на техните нравя и принудени, едно, от гладната, а друго, наклеветени от митрополит Гавриила, от страхъ, лесно са приняли ислямизмъ. Нъ при сичко това те до 1814 год. върдяха някои християнски обичаи както на свадбити си, така и на погребенята и пр. и

⁵⁴ П. Петров. Цит. съч., 31—32.
⁵⁵ Показвам се от случая да изрече сърдечната си благодарност на нашите османски Аспарух Велю и Стефан Андриев, научни студианти в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Кирил и Методий“, с които се консултирах по този въпрос.

⁵⁶ В. Мутафчиева. Цит. съч., 115—127.

⁵⁷ Ст. Н. Шишков. Българо-момхамеданите (помаци). Пловдив, 1936, с. 64.

⁵⁸ П. Петров. Цит. съч., с. 31.

⁵⁹ К. Иречек. История на българите. С., 1929, с. 262.

⁶⁰ П. Мутафчиев. Църковни статии от XVII и XVIII в. — В: Избрани произведения. Т. 1, с. 125.

⁶¹ К. Иречек. Пътвания по България. С., 1974, с. 533.

⁶² Ю. И. Венелин. Влахо-български или дако-славянски грамоти. СПб., 1840, с. 162.

до днес още почитат своите християни сродници в Батак.⁶³ И наистина в този район няма друго селище с подобно име. При това Батак наистина е разположен край Стара река. Основавайки се на разказа на поп Методи Драгинов, днешните негови жители тържествено чествуха през 1957 г. 300-годишнината от основаването на това геройно селище. Но наскоро след тази дата се установи по абсолютна безспорен начин, че с. Батак е съществувало дълго преди помохамеданчването. В подкрепа на това П. Петров посочи редица категорични свидетелства от различни извори. Възникнало при това положение явно противоречие с летописния разказ на поп Методи Драгинов той се опита да обясни, като идентифицира споменатата Стара река с Чепинската река: „Известно е, че и до ден днешен чепинци наричат своята река „Стара река“ до навлизането ѝ в пролома, а по време на робството вероятно това име тя е носела и по-надолу. Затова именно посочената от Методи Драгинов „Стара река“ в никакъв случай не бива да се свързва единствено с баташката Стара река. Новото село Батеве е могло да бъде построено и на Чепинската река.“⁶⁴ Според П. Петров с. Батеве „трябва да се търси някъде из пролома, където през време на робството не е имало никакъв път и където всъщност би могло да се намери най-голяма безопасност и сигурност. И макар че въпросът се нуждае от допълнителни проучвания и археологически разкопки — заявява П. Петров, — не е изключено старото село Батеве да се е намирало при днешната сирка Долене преди излизането на влака в Чепинската котловина, където наистина се откриват останки от неизвестно засега селище.“⁶⁵ По-късно Т. Балкански изказа предположение, че въпросното село Батеве се е намирало на мястото на днешните овчарници на с. Корова, където също се забелязвали останки от старо селище.⁶⁶ Но ако такава селище наистина е съществувало, как може да се обясни липсата на каквито и да било писмени сведения за него? П. Петров изказва предположение, че в периода от 1670 г. до началото на XIX в. „над българското християнско население от Чепино е минала още една буря, която е изтрила от лицето на земята с. Батеве и е завършила помохамеданчването на с. Ракитово“⁶⁷, а Т. Балкански обяснява изчезването му с преселване в днешното с. Батак.⁶⁸ Ясно е, обаче, че всичко това остава в областта на предположенията. Докато не бъдат издирени сигурни документални свидетелства за съществуването на с. Батеве или поне докато не бъдат извършени съответните археологически разкопки на предпологаемите места, въпросът продължава да бъде открит.

4. Може би всички тези аргументи, разглеждани поотделно, всеки сам за себе си, и да не са достатъчно убедителни, но поставени един до друг, при един комплексен подход в анализа, тяхната доказателствена сила многократно нараства. Очевидно не е случай, че фактическите противоречия съвпадат с езикови или с идейни противоречия и несъответствия. Не е случайно, накрая, и безследното изчезване тъкмо на този, може би най-ценен ръкопис от колекцията на Ст. Захариев.⁶⁹

⁶³ Ст. Захариев. Цит. съч., 68—69.

⁶⁴ П. Петров. Цит. съч., с. 35.

⁶⁵ Как там, с. 36.

⁶⁶ Т. Балкански. Местни имена от Пещерско, свързани с Априлското въстание. — В: Изследвания из историята на българския книжовен език от миналия век. С., 1978, 198—200.

⁶⁷ П. Петров. Цит. съч., с. 37.

⁶⁸ Т. Балкански. Цит. съч., 199—200.

⁶⁹ Не всички ръкописи от колекцията на Ст. Захариев са били унищожени. Известно е например, че през 1879 г. неговият син Хр. Захариев е предал на П. А. Сарку два служебни мисир (единият от XVI, а другият от XVIII в.), които се намират сега в Библиотеката на

Когато става дума за този загадъчен ръкопис, трябва да се има предвид, че тук също има едно необяснимо противоречие. Ст. Захариев изрично съобщава следното: „Преди 34 год. старият поп Илия ми даде един на кожа писан тревник, разкъсан до половината, дото в краят се увардило следующето достопамятно забележване.“⁶⁰ Лето вече беше отбелязано, Хр. П. Константинов, а след това и Ал. Арнаудов отхвърляха възможността Ст. Захариев да е получил пергамента тревник към 1831 г. (т. е. 34 години преди 1865 г., когато е било завършено „Географико-историко-статистическото описание на Татарпазарджишката кааза“): според Хр. П. Константинов това е станало около 1860 г.,⁶¹ а Ал. Арнаудов допуска, че по всяка вероятност в случая се касае за печатна грешка — вместо цифрата 34 е трябвало да бъде напечатано 3—4.⁶² г. е. Ст. Захариев е получил тревника към 1861—1862 г. От друга страна обаче, в своята кореспонденция от това време Ст. Захариев никъде не споменава за подобен „на кожа писан тревник“. В едно свое писмо до Ст. Веркович от 28 ноември 1863 г. той съобщава, че бил събрал „повече от двадесет черковни книги от 368 години ръкописи български на бумага написани“⁶³, т. е. най-старият ръкопис е бил от 1495 г. И хронологията, и изричното указание „на бумага написани“ са в противоречие със съобщението за намирането на въпросния „на кожа написан тревник“ преди 28 ноември 1863 г. Но той не е бил намерен и след тази дата. В едно друго писмо, пак до Ст. Веркович, от 7 април 1865 г., т. е. по времето, когато най-усилено е работил над своята книга, Ст. Захариев ясно и категорично заявява: „Заради моите ръкописи, гдето ми забележвях да ги опиша какви са и да преиша по един период, аз мисла да Ви съм и другощ [казвал], че всичките са черковни книги, двадесетта цели на книга (т. е. на хартия — б. м. Ил. Т.) и десетина отломци, в които има два чисти, от пергамент отломци от евангелие и апостол.“⁶⁴

5. В подкрепа на изтъкнатите аргументи могат да бъдат посочени и някои косвени съобщения. Показа се, че и при други случаи — в същата книга или извън нея — Ст. Захариев е прибягвал до подобни похвати. Най-показателен е следният случай. Само една страница преди „детонския разказ на поп Методи Драгinov“ е цитиран надпис, намерен уж на някаква мраморна плоча в развалините на една черква недалече от Чепино, сред останките от средновековната крепост Целина, който гласи: „Изволеніемъ Божію милостію съградихъ Вѣликолѣпнии и преславнии храмъ свѣ свѣ равноапостолѣ царѣхъ константиъ и елены, въ врѣменемъ же при непобѣдимого и великодържавнаго царѣ нашего кр Петра Симеонова: а въ лѣто: цми: индиктѣонъ: въ свѣ подаракъмъ отъ многоцѣныхъ съкрѣвищъ Срѣдѣцаго Болдрина кр. Атанаса миленава шикшовъ съ настоаниемъ отца нашего кр. Сергіа петровина изъ крѣшева, и прочаа братіа его, и съврѣдши се въ лѣто: цми: маи: ка“⁶⁵

Академията на науките в Ленинград. За тях съобщил Б. Ст. Ангелов. Из ръкописна сбирка на П. А. Сырку. — Изв. Нар. библ. „Кирил и Методий“, 3(9), 1963, 63—64. Срв. Ив. Батаклиев, Стефан Захариев, живот и дейност. — В: Ст. Захариев. Цит. съч., с. XVI.
⁶⁰ Ст. Захариев. Цит. съч., с. 67.
⁶¹ Хр. П. Константинов, Чепино (Едно българско краище в северозападните разклона на Родопските планини), с. 230, заб. 3.
⁶² Ст. Захариев. Цит. съч., с. 117.
⁶³ Докладът на Българското възраждане от архива на Стефан И. Веркович. 1860—1893. Смет. Д. Велева и Т. Вълков. С., 1969, с. 86.
⁶⁴ Пак там, с. 158.
⁶⁵ Ст. Захариев. Цит. съч., 65—66.

гато са разорали последне той манастир помаците — пише Ст. Захариев — немерила се една ръкописна книга на кожа, от която по нещастие се увардило само един огризнен лист.“⁶⁶ В тази приписка се разказва, че българските князе посещавали Чепинския манастир, за да се поклонят на чудотворната икона на Богородица и да се окъпят в чепинските бани. Повече от съзнателно звучат изрази като: „припълише ѿбанаъше се Кнѣзъи и велми ѿбелселише се“. Изцяло или частично мистифицирана е и следната приписка, съдържаща се според Ст. Захариев в един български ръкопис, намерен в манастира „Св. Атанасий“: „Съи мѣччикъ сайкасѣ ва село Единово, ва м тирѣ Ст ѿго Атанасіе, ва тѣжнѣ врѣмена, при пловднскомоу Митрополитоу Кюрѣ Арсеѣнѣ, ва лѣта: „спое: за нашѣи Цркви ѿ мѣгъ грѣшнаго Кромънаха веннаима срашинова, ѿ Царское село Поповѣ, иже ва роудопѣ.“⁶⁷

Дори когато е използвал реално съществуващи източници, Ст. Захариев си е позволявал известна намеса в текста, извършвал е допълнителна обработка, която е смятал за уместна и за допустима. В неговия архив и днес е запазено например едно копие от надписа в черквата в с. Момина Клисура, изпратено му от друго лице. Този надпис е предален в книгата със значителни съкращения, с известни поправки и с допълнителна езикова обработка:

Архивен текст⁷⁰
 извршеніемъ ѿца и са пшпешеніемъ сѣи [sic] и савршеніемъ дѣха записа се и бжжесавни хрѣта свѣтагъ великомѣченика геѿргѣи и записа се [sic] ва възна време ва летѣи сеи
 з. р. д. три иядѣи и сто и тресе и чѣтери помѣни гисподи титоръ и настѣятѣль киръ погъ Милош и потъ[дрѣжи] [sic] егѣи мѣлка и постѣль и стѣицкѣ риманѣцъ и пѣтѣдрѣжи[е]гѣи дрѣбра и дѣл и маикѣ марѣи и доичѣи и рале и стѣицѣи крѣтѣ иванѣи и рѣицѣ иванѣи и петки и ангѣлѣ иванѣи и стока и драгина и сродника и ва сѣлѣи клѣсура кои кои [sic] прави приди кои има малкѣ или многѣ богъ да прѣсти аминъ.

Печатен текст⁷¹
 „Изволеніемъ ѿца, и са пшпешеніемъ сына, и савршеніемъ доуха, записа се и божѣствени ва хрѣта храмъ свѣтато [sic] Великомѣченика Геѿргѣи, и поправи се ва ноужна времена, ва лето: брѣд: помѣни Господи титоръ и настѣятѣль киръ погъ Милошъ, и романѣцъ, и доичѣи, и драгина, и сародника иъ, ва село Момина Клисура, Богъ да ги прѣсти аминъ.“

Склонността на Ст. Захариев към мистификации проличава и при други случаи извън книгата му „Географико-историко-статистическо описание на Татарпазарджишката кааза“. През пролетта на 1866 г., наскоро след окон-

⁷⁰ Проучвания 1961—1964. — Изв. Археол. инст., 29, 1966, с. 54.
⁷¹ Ст. Захариев. Цит. съч., с. 75.
⁷² БИА при ИБКМ, ф. 48, а. е. П. А. 1230.
⁷³ Ст. Захариев. Цит. съч., с. 54.

Мистификацията в случая е толкова прозрачна, че едва ли е нужно да се коментира. Освен модернизирания език и явно модернизирания форма ровни стопроцентов анахронизъм е и датата 948 год., посочена тук според летоброемето от Рождество Христово, а не от сътворението на света. Всеизвестно е, че през епохата на ранното средновековие у нас се използва единствено, без никакви изключения, летоброемето от сътворението на света. Мистификаторът е оставил своите следи и при още една незначителна на пръв поглед подробност — нарекъл е цар Петър не само Петър Симеонов, но още и „първи“. Повече от очевидно е, че за автентичността на текста тук изобщо не може и да става дума. Още в края на 70-те години на миналия век средновековната крепост Целина била проучвана от П. Сырку,⁶⁸ а след това в началото на 90-те години — от Ст. Веркович и Хр. П. Константинов,⁶⁹ но подобен надпис не бил намерен. През 1961—1964 г. две съвременни археоложки — Соня Георгиева и Недялка Гиздова, изследваха детайлно крепостта, но също не откриха никакви следи от него. Любопитни са обаче техните заключения относно този очевидно фиктивен надпис: „Нямаме — пишат те — сигурни данни за съществуването на крепостта през епохата на Първото българско царство. Обаче има основания да се предположи, че тогава животът тук не е прекъсвал. За това свидетелствуват фрагментите от керамика от тази епоха и по-късните преправки на раннохристиянската църква, които биха могли да бъдат от това време. В този ред на мисли трябва да споменем и едно интересно сведение на Ст. Захариев за мраморна плоча с надпис, която се намирала в църквата на разрушената Чепинска крепост. Този надпис в новобългарски превод гласи така: „В благоуленіето и божиата милост се съгради този великолепен и преславен храм на св. равноапостолите царете Константин и Елена във времето на непобедимия и великодържавен наш цар Петър Симеонов I в 948 г., индиктѣонъ 2, с поларѣи от многоцѣни съкрѣвища на средцѣния болѣрин Атанас Миленов Шишков, съсъ застъпничеството на нашия отецъ Сергей Петровици от Крушево и другите братѣи и се завърши в 948 год. 21 май.“ Цифрите на годината, индиктѣонът и датата на месеца са предалени с букви, но по летоисчисленіето от Рождество Христово, а не от сътворението на света. Този надпис така, както е предален от Ст. Захариев, е в руска редакция и би могъл да произлиза едва от XVIII—XIX в. (Сведението за характера на надписа дѣлжим на Ив. Гълъбов, ст. н. с. в Института за български език при БАН). Би могло да се допусне, че Ст. Захариев предава свободно съдържанието на по-ранен надпис, евентуално на надпис от XVI в., който е бил вграден в църквата на крепостта при едно от нейните късни престроявания и който от своя страна предава съдържанието на друг ранен надпис от X в. Следователно, ако това би било вярно, църквата, в която е бил намерен надписът, е била изградена в 948 год. през времето на българския цар Петър. По липса на достоверни сведения обаче всичко това остава в областта на предположенията.⁶⁸

Разгледаният случай не е единствен в книгата на Ст. Захариев. Твърде съзнателна по своята достоверност е и цитиранията на стр. 55—56 приписка, намерена от останките на разорения манастир край с. Голямо Белово. „Ко-

⁶⁸ П. А. Сырку. Старинная Чепинская крепость у с. Доркова и два византийские рельефа из Чепина в Болгарии. — Византийский вѣстник, 5, 1898, № 4, 603—617.
⁶⁹ Хр. П. Константинов, Чепино (Едно българско краище в северозападните разклона на Родопските планини), 222—265.
⁷⁰ С. Георгиева, Н. Гиздова. Средновековната крепост Целина. (Археологическа

чателното завършване на тази книга, той обнародва три исторически разказа във в. „Время“ (г. I, бр. 35 от 16 април 1866 г.).⁷² Публикацията е предшествувана от следното кратко предисловие от страна на редакцията: „Онези, които се занимават с изучението на отечествената ни история, ще прочетат някои ръкописи. Те ни се съобщиха от г. Стефана Захариева от Т. Пазар-поп Никола, а той ги преписал в младостта си, когато бил учител в Банско, от един стар ръкопис, който се намирал у някои хиландарски калуѣтер, духовник Аверкия. По нещастие речений поп Никола не ги преписал със съвсем точен език, с който са били изложени в ръкописа, но уж за по-добре ги превел на сегашния говорим език и затова може да се е развалил в нещо разумът на подлинника.“ За съжаление е достойно наистина — почертава редакцията на в. „Время“, — гдето тия любобитни документи не са били преписани с езика, на който са били изложени в ръкописа, а най-паче и че за ръкописа не се съобщават някои по-подробни описания, щото да може да се разбере от кои времена е той.⁷³

Уж става дума за един ръкопис, който се намирал някога у хиландарския монах Аверкий, а пък всеки от трите откъса започва със самостоятелно въстъпление, като че ли се говори за три различни ръкописа: 1) „В един откъс от записана йераршия“; 2) „В един откъс от сръбско-български ръкопис се намира забележително следующето за Велико Търново“; 3) „В един откъс от български ръкопис се намира следующето относно дело по неговията на гърците за униожението на търновската патриаршия.“ Но не това е разбра се, главното съобщение, което ни насочва към мисълта, че се касае за мистификация. Основното е и този случай си остава съдържанието. Първият „исторически разказ“ гласи: „Българските царе още от Кубратово време, когато владѣели в Панония, в Илѣрик и в Горна Мизия (Сърбия), като превзели Сингидиен при съединението на реките Сава и Дунав, подновили развалената му крепост и го наименовали Белиград. В този град тогава живѣели архиепископите на покорените от българите покрѣстени далматинци, хървати, сърби и някои българи, които се преселили там, за да набѣгатъ възвѣствовато, което в България силно налага. Те имали всичките черковни книги, написани с други букви, които после изхвърлили, като си излаборили кириловските букви. Българските царе, ако и да били езичници, но по някои условия гърпели християнската вѣра и признавали свѣщенноначалниците им, които и потвърждавали с царски писма.“ Повече от очевидно е, че този „исторически разказ“ няма нищо общо с историческата истина, а е чисто и просто отзвук на романтичната българска историография от 60-те години на XIX в.

Вторият „исторически разказ“ всъщност представява една възвуща легенда, която по думите на Б. Ст. Ангелов „би могла да се използва за някоя художествена творба, свързана със защитата и покорването на Търново“.

В 1376-то лѣто султан Мурат I-й, като завладѣл българската столица Вел. Търново и Преслава, до Силистра и Варна, с околните градища, българ-

⁷² Два от разказите (вторият и третият) са препечатани от П. Р. Славейков във в. „Лѣта“ (г. 3, бр. 8 от 15 април 1866, 125—127).
⁷³ Върху публикацията на Ст. Захариев, без да изразява отношение към възраза за нейната автентичност, обърна внимание преди двадесетина години Б. Ст. Ангелов, който посочил три разказа като приложени към книгата: Та и сѣй. Ж и л е б ѣ д а р с к ѣ. Историческо-българска. Никифоровъ прѣисъ от 1772 г. Подготви за печат Б. Ст. Ангелов. С. 1861, 204—207.

гарският цар Иван Шишман ся преселил в Средец, дето вардил българските предели до Златица, Трновните врата и Момина Клясура. Тогава султан Мурат турил за управител на Търново и на другите градища някой мавритански цар, на имя Абухат Кадус, който, като бил изгонен от Граната, прибягнал в Брус на сина си Ел Мансура и дъщеря си Зурайда. Султанът, като позал достоинството на Ел Мансура, назначил го за началник на турската войска в търновската област. Абухат Кадус живеел в Граната и имал от първата си жена мавританката Емине (понеже Ел Мансур и Зурайда били родени от втората му жена Леонора, робиня италианка) по-голям син Ибна Азура, който бил обичан на арабите. Той повдигнал бунт върху баща си и като избил всичките му приятели, изгонил го от трона и от царството заедно с някои благородни, привържаници на племето на Еминовици. Младият Ел Мансур с юнаците си съдружил Еминовици направили при завоюването на Едрине и на Търново големи услуги на султан Мурата, за които бил награден и той, и баща му.

В това време сръбският владетел княз Лазар, като видял успехите на турците, решил да помогне на българския цар Ивана Шишмана и под предводителството на някой воевода Милан Топлица изпратил му на помощ 3000 конници и 2000 пешаци, сърби, които ся съединили със войската на българския воевода Велко Спаруша и в 1385-то лято нападнали на Търново, откъм старата крепост Никуп, и влезли в градът, дето военачалникът Ел Мансур с турските войници ся борил юнашки по търновските улици, додето ги пак изгонил. Но сръбският воевода Милан Топлица продрал с няколко души българи, които познавали улиците, до големия палат на българския совет, гдето тогава живеел управителят Абухат, и тамо намерил само с няколко арапи и робини прекрасната дъщеря на Абухата, Зурайда, и можал да я зароби; но като съгледал, че дружината му ся изтрепала и че той бил много наранен, гледал да си избави с бягане, понеже в това кърваво сражение загинал и Спаруша воевода. Управителят Абухат Кадус, като мислил, че в това нападение имали съучастие и останите в Търново български боляре, изскял ги до един, а бълг. патриарх Софрония с няколко духовни лица обковал в жезела и ги изпратил в Едрине, отгдето после с посредничеството на речената Зурайда, която била отхранена от майка си Леонора в западната догма и тайно била християнка, ся освободила. Откако ся развали българската войска при Самоков, гдето загина юнашки и цар Иван Шишман, откакто на Косово поле измряха всичките сръбски воеводи и княз Лазар в 1389-то лято, българете не посетнаха вече да освободят Търново, додето ся подчинили съвсем под турската власт. Оттогава Белград, Смедерво, Ново бърдо и проч. останаха под духовното управление на ипекския патриарх. А търновските патриарси ся ограничили само в България да управляват църквите на подчинените българи.⁷⁴

Оказа се, че в действителност този разказ е свързан с една художествена творба, възникнала при това далеко преди Ст. Захариев да го напечата като извлечение от някакъв „сръбско-български ръкопис“. Неотдавна Б. Ст. Ангелов ми обрна внимание върху рецензията за неговата книга на сръбския историк Никола Радойич, който по този повод съобщил следното: „У осмоме прилогу „Три историске приче (204—7) велику зачућеност мора изазвати други оделџак (205—6), који издавач назива „един откъс от сръбско-български ръкопис“ о догађајима важним за Велико Трново. А шта је то у ствари? На највеће, мислим, изненађење читалаца ово што долази иза натписа јесте, углавном, доволно невешт и нетачан извод из Стеријина романа „Бож на Косову или Милан Топлица и Зорајда“, који је Матија српска први пут штампао 1828 године. Од тада је тај плачевни

роман издаван пет пута — последње изданье: Јован Ст. Поповић, Целокупна дела, IV, 149—347. У бугарском изводу Топлица је остао Милан Топлица, али Зорајда је постала Зурайда. Тако је Стерија, велики љубитељ Бугарске, и овде ушао у бугарску историју на један задиљујући начин.“⁷⁴

Художествено претворена легенда е и третият „историски разказ“, основан на популарния през XVIII и XIX в. мотив за клеветата на гръцкия патриарх по адрес на българския народ. Както и предходните два разказа този разказ също е свършено чужд — както по форма, така и по съдържание — на българската летописна традиция. Той се основава очевидно на някаква легенда, която обаче е била подложена на допълнителна литературна обработка от Ст. Захариев:

„В 1485-то лято при царуването на султан Баязита II цариградският патриарх Нифон II гледале на България със устрелни очи и мислеше с какъв способ да убори българското духовенство и да присвои патриаршията му. За това, като подканеше много пъти българските боляре и първенци да унизоят патриаршията си по причина, че патриархът им, като бил ограничен в кръга на България, нямал сила да зашитава правдите им и проч., като не намираше никак уговор със българете, Нифон проводи в Търново до 10—12 души гръци, които бяха изтъчени в лухавствата. Те, като найлоха тамо някой свомеисмени человете, хванаха да плетат примки въз патриарха ни, и по няколко време после яваха ся една силна партия, дето биде нужада да стане събор, за да ся разгледа работата. Затова в 1495-то лято през великите посты, в неделя православия, събраха ся духовни и мирски първенци и останах проволонте и тамнише гръци; обаче не можиха да ги изкорнат на Търново, че бяха ся задомили тамо. Затова много време следваха смущения, които обаче нищо не полуваха гръците. Както Нифон II, така и Дионисий много пакосты причиняваха на българете въобще. Най-после Максим III, като стана цариградски патриарх, представи ся пред султан Баязита и хвърли на българете следуюците набедавания:

„Многолетний падшиха и царю наш, в твоята слава държавя има народ много свиреп и непобедим. Този народ неверен, макар и да е покорен сега на царството ти, обаче мисли скоро да встане въз държавата ти, както ми пише неговият карабаш и аз да подигна гръците християне; но твой раб, многолетний царю, като покорен и най-верен твой раб и по твоята милост духовен началник на поданиците твои християне, ето и писмото на патрикт българский Партияна давам на Ваше Величество, да ся уверите на що мя подканя неверникът Партийни, който е приел същата милост от царството ти, както и верният покорен твой раб.“

Като предаде на султана това лъжовно писмо, направено от него истия, Баязит II помислил, че юдата Максим от преданост към престолу му и като верен поданик прави дължностите си, и за това го обече със капут и пове забавно да ся въоружи много войска, от която едната част сам ся опъли въз Тракия...“

От началниците на войската, като ся не намери никое приготвление за въстание, никакъв бунтовен знак по всички България, ся мнозина простиха. В същото време султан Баязит проводи верзирт си с 40 000 войници в Македония през Уство и Драма в Рудопи до Босна и това ся продължава

⁷⁴ Н. Радойич, Писний Хиледраски. Историславенобългарска. Синкфорф пресмет от 1772 г. Подготвил за печат Б. Ст. Ангелов. (Реци) — 360рци Матице српске за книжевноста и језик, 12. 1964, № 2, с. 305.

* Описват се следствиата на гнева на султана. [От редакцията на вестника].

много време, и после стана мир. Обаче, по умирението на тия страни и връщането на силната потеря, с шарка заповед българското духовенство и архиепископ първенци ся събраха в Търново и призоваха от Охридския архиепископ кир Исая, и го поставиха патриарх на българския престол в Търново, а средския митрополит възвачиха на Охридската архиепископия.“

Очевидна мистификация е и съчинението „Святий Димитрий Солунски и македонските славени с българите“, публикувано частично във в. „Македония“ (г. II, бр. 17—20, 28 февр. — 13 апр. 1868) и издадено след това като отделна книга.⁷⁵ В послеслова на книгата нейният издател П. Р. Славейков заявява: „Като немихам оригиналът на настоящето списание, ний ся възпользувахме от гредът и поправките на трудолюбивият наш съотечественник Стефана Захариев в Татар Пазарджик, комуто и подносим благодаренията си за това.“ По повод на същото съчинение Ст. Захариев сподели следното в писмото си до Ст. Веркович от 10 февр. 1867 г.: „Аз бях изпратил мои 4 списания до комитетът на бълг. читалище в Цариград да ги пригледат и ако ги удобрат да ги напечатат за смет на читалището и сега ми пишат, че поставили една комисия от трима учени да ги пригледат и да предложат решението си, ако са за издаване или не. Тия ся: два романа (басноповести) — „Житието и чудесата на свети Димитрия Солунски“, преведени от един гръцки стар ръкопис, намерен опадана в Продромският манастир при Серес от един мой приятел калугерин, който ми го покलोंи с други някои отръпки от бълг. ръкописи, и „Описание на българските царие и владетели и независими патриарси преславски и търновски и архиепископи охридски от 310 год. до 1767 год.“⁷⁶

Прегледът на самата книга недвусмислено ни убеждава, че пред нас е едно съчинение на самия Ст. Захариев, което за по-голяма убедителност е представено като негов превод. Компилирайки от различни източници (предимно византийски и гръцки) допълвайки и интерпретирайки твърде свободно и своеобразно фактите, авторът описва шест нападения на българите срещу Солун: 1) през 551—581 г. под предводителството на техния вожд Забереган; 2) през 580—602 г. начело с неговия син Боян Забереганов; 3) през 695 г. (или според някои източници през 676 г.) начело с Аспаруховия воевода Данко; 4) през 697 г. (според някои източници през 678 г.) под командването на самия Аспарух; 5) през 700—710 г. (или според други източници през 685—695 г.) начело първоначално с Батой, а после с Трелбел; 6) през 744 г. под предводителството на някой си воевода Мавро, произхождащ от македонските българи. В хода на изложението Ст. Захариев често полемизира с различни гръцки историци, в това число и с миния македонски историк, често съчинение укр превежда. Според една бележка на стр. 96 този историк бил „погречен българин от село Каменни в Серското окръжие“. За отбелязване е, че и в този случай твърде голяма роля се пада на творческата фантазия на Ст. Захариев: цитира се прясната реч на участниците в събитията, посочват се точни дати и дни от седмицата, описват се множество любовитни подробности. Наистина в редица отношения това съчинение прилича на роман или „басноповест“. Като илюстрация ще цитирам началото от описанието на „Четвъртата славянобългарска война върху солунците“: „Две години подир третата война, начна ся и славянска война със солунците. Славяните (македонски), които не седяха много далеч от

градът, подир последната война, по причина за някои важни гръци, които бий заробили, и те пак побегнали в Солун — славяните помолито българският владетел да воюва наедно с тях върху солунците под някое условие. Не трябва, говорили техните посланици на Аспаруха (Аспарухов) не трябва, един тойни град (Солун) здрав и цял и да прима бежанците от Дунав, един тойни град (Солун) здрав и цял и да прима бежанците от Дунав, отговолно се склонили на предложението им, така събрах голяма войска от българи, сърби, авари и други славянски народи и всичката тази войска дължени били драговиците да я издържат и да я хранят.“⁷⁷

Но ако всичко това е така, възниква въпросът: защо е било нужно на Ст. Захариев да прибегва до подобни мистификации? Отговорът на този въпрос трябва да се търси в особеностите на епохата — епоха на необикновено силни увлечения в условията на разгорещена борба за църковна и политическа независимост на българската нация, за утвърждаване на законно ни право на съществуване като народ, епоха на романтично отношение към историческото минало. Възщност това романтично отношение към историята през XIX в. е свойственно далеч не само на българската интелектуална. Неслучайно, разбира се, именно през XIX в. в Европа процъфтяват литературните мистификации⁷⁸: многобройните фалшивциания на „старинни ръкописи“ в Русия през първата половина на XIX в., дело на такива известни мистификатори като А. И. Бардин, А. И. Сулакдаев и М. Н. Макаров или умело подправените народни песни на И. П. Сахаров, известният случай с „Кралеворския ръкопис“ и „Зеленорския ръкопис“ на чешкия филолог В. Ханка от същото време, дейността на прочутия мистификатор Врен-Люк, който в средата на XIX в. при това в една страна като Франция, си позволявал да мистифицира не само реално съществуващи исторически личности (каквото е случаят с фиктивната кореспонденция на Б. Паскал), но и митични лица, като Юда Искариотски, цар Ирод, дори апостолите и четиримата евангелисти) и т. н.

При това положение не бива да се учудваме, че у нас през XIX в. възникват някои мистификации. Техен „класически образец“ остава безспорно известната „Веда словена“. Но „Веда словена“ не е единствен пример в това отношение. В периодичния печат от онова време откриваме редица „народни песни“ с историческа тематика, които днес са вече отдавна забравени поради явната им неавтентичност. Макар и по-рядко, мистифицират се и произведения на старобългарската литература с историческо съдържание, напдиси или приписки, в които се визират исторически личности и събития. В тези случаи обикновено в основата на мистифицираното произведение се поставя някакво действително лице или действително събитие, за което споменът в народната памет е още жив. Такъв е случаят например с т. нар. „житне князџа стругама“, обнародвано от Йордан Хаджикириков — Джинов в „Гласник Дружества српске словености“ (г. VII, 1856, с. 144—146) или с известната приписка в Пирдопския апостол, поместена в сп. „Читалище“ (г. IV, 1874, кн. 10, с. 274). В първия случай обект на мистификация е дейността на просекския владетел от началото на XIII в. севастократор Стрес,

⁷⁵ Святий Димитрий Солунски и македонските славени с българите. Издадено от П. Р. Славейков. Цариград, в печатницата на „Македония“, 1868, 102, 2.

⁷⁶ Докладът за българското възвращане от архива на Стефан Веркович. 1830—1893. Свт. Д. Воева и Т. Вълков. С., 1969, с. 268.

⁷⁷ Святий Димитрий Солунски и македонските славени с българите, 48—49.

⁷⁸ Същността на мистификацията като явление в културния живот се показва много добре в статията на И. П. Смирнов. О подделках д. И. Сулакдаевым древнерусских народных писем. (Место мистификации в истории культуры). — Труды ОДРД, 34, 1978, 200—219; тук е посочена и богата литература по този интересен въпрос.

оставил дълбоки спомени у населението в Македония,⁷⁹ а във втория — героичната съпротива срещу турското нашествие на прочутия Момчил войвода, локализиран от легендата като пирдопски княз. Авторът на приписката уж някоя си Радсалак Балев в Канџура (дори името напомня за Методия Драгинов, от село Кюмџа) разказва, че когато на 35-годишна възраст дошъл в манастира „Св. Илия“, цар Иван Шишман бил вече разбит от турците; в същия манастир след падането на Търново пристигнал и самият Патриарх Евтимий, който го ръкоположил за иннок. Това станало на кт. мане

видната свог. ѿ христъ лѣтъ 1476. Във втората част на приписката се говори вече за Момчил. „Въ томъ лѣтъ нападоша тѣрци къ нашѣму князу Момчилу многими числомъ тѣркамъ съ коимъ бѣше Алаадемовъ синъ Орканъ той призавъ княза да мѣ се предасть. А князь строгъ се раздари и ополчи се самъ противъ Орканъ на полѣ да съ бѣе съ бѣжею помощею оубѣенъ биде Орканъ. ѿ княжеви мечъ много дръвн тѣркамъ поразивша да съ въ сѣ битвъ и гонивши ги князъ до Одринъ, гдѣ направивше и дръгъ сраженіе съ тѣрками и тамо оубѣенъ биде нашъ пирдопски князь Момчилъ.“ Новият език и погрешната дата за падането на Търново (1365 вм. 1393) ясно доказват, че пред нас е една съвсем прозрачна мистификация.⁸⁰

Когато говорим за подбуните на Ст. Захариев при мистифицирането на летописния разказ на поп Методи Драгинов и изобщо при другите посочени случаи, не бива да забравяме, че по онова време се води ожесточена борба за културната еманципация на българския народ. Не бива да забравяме, че тази борба е взела събил човешки жертви, и то само от страна на българите, че гръцкото духовенство, а и някои преставители на гръцката интелегенция не са подбирали средствата в тази борба. Случаите на грубо изолчаване на историческата истина са били не само нещо най-обикновено за тях, но и едно от най-безобидните средства в тяхната практика. Не бива да забравяме, че Ст. Захариев е бил изправен пред необходимостта да отговори българския характер на земите от този край на страната, че е бил в подпопозвание на отбрана срещу агресивни домогвания. За тези домогвания свидетелства между другото и аналогичното описание на Г. Цукалас,⁸¹ с ко-

⁷⁹ За тази мистификация виж по-подробно у П. Мутафчиев, Владетелите на Прокс. Сръбия из историята на българите в края на XII и началото на XIII в. — Сб. БАН, I, 1913, 71—83. Също и в: Избрани произведения, т. 1, 269—281.

⁸⁰ Публикацията е дело на Васил Чолаков. Интересно е да се отбележи, че днес в Пирдопския манастир, който се съхранява в Народната библиотека „Кирил и Методий“, откриваме само началите няколко реда на тази приписка: аз радсалак балев ѿ канџура прѣдъ къ от манастира хрѣ с. ман. налѣтъ лѣтъ 1476 еъ нн не лѣтъ бахѣ нападнаан тѣрка къ тѣрците царъ пѣ шиманъ и развѣнъ княз ѿцѣ ѿ тѣрка (НБКМ, № 497, л. 1—2). Вспом. вост само този текст е съществувал и при намирането на ръкописа през 1890 г. от д-р Васил Т. Баланджов (виж съобщението „Една оставка от миналото“ с дата 15 юли 1890 г., запазен между ръкописите на Ив. Д. Шишманов в Научния архив на БАН — ф. 11, оп. 2, л. 317, л. 1—2). Цитирам по-късно същата приписка. Б. Цонев отбелязва: „Писмото на тая земя е от края на XVIII или началото на XIX в., но чудно е защо Радослав говори като свидетел на Шишмановото разбиване. Може би в същия ръкопис да е имало подобна белешка, която е изгубена за възстановяване“ (Б. Цонев, Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека, т. 2, с. 1923, с. 23).

⁸¹ За някои от измислиците в книгата на Г. Цукалас срв. П. Мутафчиев, Към историко-географската география на Пловдивско. — В: Сборник в чест на пловдивския митрополит Йосиф. С. 1931, 1—27; също и в: Избрани произведения, т. 2, с. 1973, 204—202.

богородица в спене.⁸² Почти същият текст се е съдържал и в ръкописа, който публикува П. Мутафчиев — само че не в началото, а в края на листа: „между село белоу и село сестрино на место наречено раковина имало кале та ѿт страхъ вси села з него прибогнвали и човали се като доиде моратъ да бие филибе улашиха се христянде и занеле ключовете ѿт калето и поклониха се съ даръ да бѣдат рай а онь повелеть да расипатъ калето а они се оплашихе та разбѣле манастира што е билъ преображение христово 1620 лето.“⁸³ В книгата на Ст. Захариев при историческия коментар за с. Голямо Белово се съобщава следното: „В един час разстояние към юг от селото на един връх в планината, наименован Раковина, има пространна крепост с черкова „Преображение Христово“ развалена, дето в завоеването на тези места като отишъл Гази Даут паша да покорява българити, те са събрали от близните села, та си затворили в тая крепост и ся бранили много време с оръжието си; нъ най-после като видели, че не ще могат да стоят против турската сила, те ся предали с някои условия и по заповед на пашата сами расипали крепостта и черквата.“⁸⁴

След всичко това остава да изясним само мястото на т. нар. Баткунски летописен разказ в историята на текста. Сравнението на публикувания от Хр. П. Константинов във в. „Свобода“ текст и останалите познати днес текстове ясно показва, че този текст стои най-близо до първия вариант на Беловския летописен разказ. Ако не беше съдържанието се единствено в него разлика в годината (1670 вм. 1620), можеше да се заключи, че той представлява чисто и просто едно копие от първоначалния вариант на Беловския летописен разказ, като съществуващите разлики можеха да бъдат обяснени с двукратния превод от български на гръцки и след това от гръцки на български. Но наличието на тази година, която — както забелязва П. Петров — е по-близо до действителната година на потурчването,⁸⁵ ни насочва към извода, че съотношението е тѣкмо обратното, т. е. че Баткунският летописен разказ е предшествувал запазената в Научния архив на Българската академия на науките първи вариант на Беловския летописен разказ. Може би, ако Баткунският летописен разказ беше запазен в оригинал, той щеше да бъде най-ценният и най-близкият до първоначалния вариант на летописния разказ за потурчването на чепинските българи.

При съществуващото положение обаче най-меродавен остава безспорно запазената в Научния архив на Българската академия на науките оригинален ръкопис от началото на XIX в. Разбира се, не подлежи на съмнение автентичността и на другия вариант, обнародван от П. Мутафчиев по преписа, предоставен му от Г. Бенковски от с. Голямо Белово, но все пак не бива да се забравя, че той е много по-късен. Впрочем би трябвало да се положат усилия да бъде издирен този препис. А може би сред населението в гр. Белово днес има запазени и други преписи, които биха хвърлили допълнителна светлина върху историята на текста на това интересно летописно съчинение?

Поставяйки под съмнение автентичността на летописния разказ на поп Методи Драгинов, аз се надявам, че изследователите, които се интересуват

⁸² Срв. Хр. Колдов. Цит. съч., с. 256. Този текст е цитиран и от Н. Начов. Цит. съч., с. 149.

⁸³ П. Мутафчиев. Цит. съч., с. 73; Избрани произведения, т. 1, 372—373.

⁸⁴ Ст. Захариев. Цит. съч., с. 54.

⁸⁵ П. Петров. Цит. съч., с. 24.

гото Ст. Захариев полемизира, посочвайки още в предисловието към своята книга, че в съчинението на Цукалас имало „разни забележвания, измисления от писателят му“⁸².

Остава накрая да бъде разгледан един последен въпрос: как върху каква именно основа е мистифициран летописният разказ на поп Методи Драгинов? Този въпрос беше вече частично изяснен в хода на изложението; стана ясно, че Ст. Захариев е могъл да почерпи данните за пловдивския митрополит Гавриил от книгата на Г. Цукалас и че е могъл да се основава на народната памет за бан Вельо. Няма съмнение, че той е използвал и други източници. Един такъв източник е може би твърде популярната по онова време история на отоманската империя на Хамер, която и до днес не е изгубила своето значение.⁸³ В тази история например подробно се описват ловните подвизи на султан Мехмед IV, който според Хамер „живеел само, за да ходи на лов“.⁸⁴ Именно оттук Ст. Захариев е могъл да почерпи указанията за неговите ловни наклонности. Но той е могъл, разбира се, да ползува и други турски или гръцки исторически съчинения, в които се говори за ловните подвизи на султан Мехмед IV.

Останалите сведения в летописния разказ на поп Методи Драгинов, с изключение на някои незначителни детайли, които биха могли, разбира се, да бъдат измислени (напр. диалогът между Мехмед паша и чепинските пѣрещи, съобщението за докарване на жито от Пазарджик, за стоварването му в черквите „Св. Петка“ и „Св. апостол Андрей“ в Костандово и за развалянето по две мери ръж и по две мери просо на всяка помохамеданчена къща името на поп Методи Драгинов и неговото местожителство в с. Круво и пр.) се съдържат в реально съществуващия Беловски летописен разказ, чието съдържание Ст. Захариев предава във в. „България“ още през 1860 г. (вж. тук, с. 60—61).

Както вече беше отбелязано, по отношение на своето съдържание летописният разказ на поп Методи Драгинов стои по-близо до втория вариант на Беловския летописен разказ, а по отношение на композицията си — до първия вариант. Това означава, че Ст. Захариев е използвал някакъв общ предшественик на двата варианта — може би безследно изчезнал ръкопис на издължания от изтезанията след потурчването на Априлското въстание беловски свещеник Георги, за който говори П. Мутафчиев, или някой друг, свързан с него ръкопис.

Не може да има никакво съмнение, че Ст. Захариев е познавал и използвал Беловския летописен разказ. Ще посоча още един неопровержим факт. В началото на запазената в Научния архив на Българската академия на науките ръкопис се съдържа следният текст: „между село белоу и село сестрина на место наречено раковина имало кале та ѿт страхъ вси села вънтрѣ прибогнвали и чувале се като доиде мръватъ да бие филибе оплашихе са христянде занеле ключовете ѿт калето и поклониха се сос даръ да бѣдат рай. Онь повелеть да расипатъ калето, а оны оплашихе се та расипале и манастиръ, що билъ на име преображение христово. Това лето расвалиха и велики логоръ и кале между село баткънъ на чепинско имало з него църква прекрасна на ста

⁸² Ст. Захариев. Цит. съч., с. 4.
⁸³ J. de Hammer, Histoire de l'Empire Ottoman, т. 1—18, Paris, 1835—1841.
⁸⁴ J. de Hammer. Op. cit. т. 11, p. 123, 192, 194—195, 207, 212—213, 221—222, 223.

от този въпрос, ще изразят своето становище, за да бъде той докрай изяснен. Може би ще трябва да се раздели с мита за бившия свещеник, който — макар и потурчен — решил да остане за поколенията своя разказ за трагичните събития в района на Чепино през XVII в. Но този мит, както видяхме, не е изграден на празно пространство — съществували са предания, съществувала е известна летописна традиция; народната памет е съхранявала са били принудени да се откажат от своята православна вяра и да приемат мохамеданството. Всъщност тук става дума само за частична мистификация, която засяга преди всичко формата, не и съдържанието, не и същността на творбата — касае се за допълнителна литературна обработка на реально съществуващия Беловски летописен разказ, запазен и днес в Научния архив на Българската академия на науките.